

## ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ РОДИННИХ ВІДНОСИН МІЖ ФІЗИЧНИМИ ОСОБАМИ

## PROCEDURAL FEATURES OF CASE CONSIDERATION ON ESTABLISHING THE FACT OF FAMILY RELATIONS BETWEEN NATURAL PERSONS

Драч Н.І., студентка III курсу юридичного факультету  
Донецький національний університет імені Василя Стуса

У пропонованій науковій статті автор досліджує цивільні процесуальні особливості судового розгляду справ щодо встановлення фактів родинних стосунків між фізичними особами, які мають значення для охорони їхніх прав та інтересів у сімейному житті. У процесі аналізу з'ясовано, що юридичний факт має на меті упорядкування соціальних зв'язків, визначає юридичну чинність прав і обов'язків, а також наслідки їхнього дотримання. Крім того аналіз чинного українського законодавства засвідчив, що у процесуальному порядку можуть бути встановлені наступні факти, які є важливими для охорони прав та інтересів у сімейному житті: батьківство або материнство, визнання материнства, усиновлення дитини, родинні взаємини між фізичними особами, реєстрація шлюбу, розірвання шлюбу, спільне сімейне життя чоловіка та жінки без шлюбу.

На підставі проведеного дослідження в науковій статті встановлено, що переважною формою судового захисту прав та інтересів в сімейному житті є позовне провадження. Натомість в окремому провадженні здійснюється перш за все розв'язання питання про наявність або відсутність того чи іншого юридично значимого факту. Саме тому справи окремого провадження в основному визначають як такі, у яких відсутня суперечка про право, а об'єктом судового захисту стає інтерес, який охороняється законом. Встановлення фактів родинних стосунків між фізичними особами, які мають значення для охорони їхніх прав та інтересів у сімейному житті, в окремому провадженні відбувається виключно за наявності для цього вимог спеціального характеру.

Аналізуючи судову практику, автором було з'ясовано, що одним зі способів захисту права особи є встановлення судом праводіношення, себто коли певний юридичний факт може слугувати підставою для виникнення родинних стосунків між матір'ю або батьком та дитиною, в результаті чого між цими особами виникають сімейні права та обов'язки.

**Ключові слова:** юридичні факти, суд, окреме провадження, родинні стосунки, сімейні права, цивільно-процесуальне законодавство.

In the proposed scientific article, the author examines the civil procedural features of judicial review of cases to establish the facts of family relationships between natural persons, which are important for the protection of their rights and interests in family life. In the process of analysis, it was found that the legal fact aims to regulate social relations, determines the legal validity of rights and obligations, as well as the consequences of their observance. In addition, the analysis of the current Ukrainian legislation proved that the following facts can be established in the procedural order, which are important for the protection of rights and interests in family life: paternity or maternity, recognition of maternity, adoption of a child, family relations between natural persons, marriage registration, dissolution marriage, joint family life of a man and a woman without marriage.

Based on the conducted research, the scientific article established that the predominant form of judicial protection of rights and interests in family life is legal proceedings. Instead, in a separate proceeding, the issue of the presence or absence of this or that legally significant fact is resolved first of all. That is why cases of individual proceedings are mainly defined as those in which there is no dispute about the right, and the object of judicial protection is an interest protected by law. Establishing the facts of family relations between natural persons, which are important for the protection of their rights and interests in family life, in a separate proceeding takes place only if there are special requirements for this.

Analyzing judicial practice, the author found out that one of the ways to protect the right of an individual is to establish a legal relationship by the court, that is, when a certain legal fact can serve as a basis for the emergence of family relations between a mother or a father and a child, as a result of which between these persons arise family rights and responsibilities.

**Key words:** legal facts, court, separate proceedings, family relations, family rights, civil procedural law.

Актуальність обраної теми пропонованої розвідки зумовлюється тим, що в сучасних умовах існування недовіреною досконалою законодавчою конструкції, яка передбачає встановлення фактів виникнення, зміни чи припинення родинних відносин, з'являються труднощі при реалізації учасниками цивільних праводіносин їх суб'єктивних прав. Ідеться, передусім про спадкове законодавство, факти встановлення батьківства (материнства), реєстрації та розірвання шлюбу або ж існування сімейного життя жінки й чоловіка поза шлюбом тощо. Двозначність сприйняття змісту окремих правових позицій українського законодавства та судової практики зумовлює труднощі при їх практичній реалізації як юристами, так і пересічними громадянами нашої держави. Поряд із цим сімейні права та інтереси виступають об'єктом специфічної юридичної природи, що визначає особливість провадження у цивільних справах [1, с. 6]. Наведене, як видається, зумовлює актуальність і своєчасність пропонованого дослідження.

Серед науковців-процесуалістів розробкою означеної тематики займалися такі вчені, як С. Н. Абрамов, Ю. В. Білоусов, С. С. Бичкова, І. В. Венедіктова, О. М. Ганкевич, К. В. Гусаров, І. В. Жилінкова, П. П. Заворотко, Г. К. Крючков, Н. С. Кузнєцова, Р. М. Мінченко, М. О. Німак, Р. С. Нікітенко, Г. В. Чурпіта, М. М. Ясинок та інші. Утім, незважаючи на фундаментальний характер цих наукових пошуків комплексного дослідження,

присвяченого процесуальним характеристикам розгляду справ про встановлення фактів родинних стосунків між особами, які є значимими для охорони сімейних прав та інтересів, здійснено не було.

Саме тому метою цієї розвідки є науковий аналіз цивільних процесуальних особливостей судового розгляду справ щодо встановлення фактів родинних стосунків між фізичними особами, які мають значення для охорони їхніх прав та інтересів у сімейному житті.

Видається доцільним розпочати із уточнення розуміння терміну юридичний факт. У найбільш загальному смислі останній має на меті упорядкування соціальних зв'язків, визначає юридичну чинність прав та обов'язків, а також наслідки їхнього дотримання [2, с. 123]. Іншими словами згідно свого соціального змісту юридичний факт повинен передусім правильно відображати соціальну ситуацію, ідентифікувати її чи розмежувати схожі соціальні обставини, позаяк юридичні факти окреслюють межі конкретної ситуації та дозволяють відмежовувати її від подібних випадків [2, с. 125].

Як справедливо зазначає дослідниця Кашперська Т. М., фактами, які є цінними для охорони прав та інтересів у сімейному житті, слід вважати конкретні обставини, що регламентуються сімейно-правовими нормами і тягнуть за собою виникнення, припинення або зміну сімейних праводіносин (зокрема, обов'язків, інтересів та прав) [1, с. 38].

Аналіз чинного українського законодавства свідчить, що у процесуальному порядку можуть бути встановлені наступні факти, які є важливими для охорони прав та інтересів у сімейному житті:

- батьківство (ст. 130 СК);
- материнство (ст. 132 СК);
- визнання материнства (ст. 131 СК);
- усиновлення дитини (ст. 293 ЦПК, ч. 1 ст. 315 ЦПК);
- родинні взаємини між фізичними особами (ч. 1 ст. 315 ЦПК);
- реєстрація шлюбу (ч. 1 ст. 315 ЦПК);
- розірвання шлюбу (ч. 1 ст. 315 ЦПК);
- спільне сімейне життя чоловіка та жінки без шлюбу (ч. 1 ст. 315 ЦПК).

Істотно, що у судовому порядку можуть встановлюватись й інші факти, від яких може залежати виникнення, припинення чи зміна особистих або майнових прав, якщо інше не передбачено законом. Широке коло перелічених фактів, як видається, ілюструє трансформацію в регулюванні сімейних взаємин, що відбувається сьогодні у суспільстві, а також підкреслює посилення уваги до основоположного принципу поваги до прав людини, її потреб та інтересів, поряд із повагою до сім'ї та суспільства в цілому [3, с. 134]. Можна сказати, що власне юридичні факти, з якими правові норми пов'язують можливість, допустимість або ж обов'язковість виникнення, припинення чи зміни сімейних правовідносин, стають індикатором того, якими є рамки правового регулювання сімейних взаємин у тому чи іншому суспільстві на конкретному етапі його розвитку [2, с. 123]. У цьому зв'язку при судовому встановленні фактів родинних відносин між особами цікавими видаються процесуальні особливості розгляду подібних справ судом.

Як відомо, належна реалізація сімейних прав фізичними особами та виконання останніми своїх обов'язків у сімейному житті неможлива без ефективної системи судового захисту цих прав. Потрібно звернути увагу, що справи про встановлення фактів, які є юридично значимими для охорони прав та інтересів, що виникають у родині, підпадають під цивільну юрисдикцію суду згідно із прямою вказівкою закону (гл. 6 ЦПК України) [1, с. 67]. Істотним видається те, що захист згаданих прав та інтересів може відбуватися у порядку вирішення спору про право, а також в неповних провадженнях, як-от в окремому провадженні [4, с. 84]. Ясна річ, найбільш частою формою захисту сімейних прав у суді є позовне провадження, адже здебільшого у випадку порушення права одного із учасників сімейних правових відносин виникає спір про те, чи мало місце порушення права, про види та обсяг відновлення порушеного права тощо. Натомість в окремому провадженні здійснюється перш за все розв'язання питання про існування або відсутність того чи іншого факту, наприклад, про існування права у особи неповнолітнього віку укласти шлюб, можливості всиновлювати дитину або ж наявність підстав стосовно встановлення режиму окремого проживання у шлюбі [4, с. 85]. Саме тому справи окремого провадження визначають як такі, у яких відсутня суперечка про право, а об'єктом судового захисту стає інтерес, який охороняється законом. Своєю чергою предметом судової діяльності є встановлення тих або інших юридичних фактів для майбутнього здійснення зацікавленими особами власних прав [5, с. 28; 6, с. 65].

Варто зазначити, що суд може розглядати справи окремого провадження про встановлення фактів родинних відносин між особами за умови, що законом не передбачено іншого. Адже не для всіх юридичних фактів законодавцем прямо визначений судовий порядок їх встановлення [7, с. 181]. Як зазначається в науковій літературі, для захисту прав та інтересів суб'єктів сімейних правовідносин в окремому провадженні у справах про встановлення

юридично значимих фактів потрібно дотримуватись низки спеціальних передумов [1, с. 161–162]. До таких належать, зокрема:

- а) відсутність спору про право;
- б) відсутність іншого законодавчо передбаченого порядку встановлення фактів;
- в) відсутність іншої можливості в заявника отримати чи відновити необхідний документ, який посвідчує юридично значущий факт;
- г) від фактів, які мають бути встановлені, залежить виникнення, зміна чи припинення прав людини [1, с. 161–162].

Так з урахуванням положень чинних законодавчих норм можна виокремити наступні передумови:

1) у справах, в яких відбувається встановлення факту родинних взаємин між особами специфічною передумовою звернення до суду слугує відсутність реєстрації даного факту органами державної реєстрації актів цивільного стану (далі – ДРАЦСу). Щодо цього Пленум Верховного Суду України (далі – ВСУ) роз'яснив, що суд не може відмовити у відкритті окремого провадження по справі про встановлення факту родинних відносин у випадку, коли заявник може вирішити це питання через встановлення неправильності запису в актах цивільного стану. Водночас судом не може бути прийнята заява стосовно встановлення згаданого факту, якщо заявник порушує справу із ціллю підтвердити у майбутньому своє право на жиле приміщення або на обмін останнього. У випадку відмови в задоволенні вимог про визнання права на житлову площу або на обмін житлового приміщення, особа має право звернутись до суду із відповідним позовом [8];

2) у справах стосовно встановлення фактів реєстрації чи розірвання шлюбу, а також усиновлення – відсутність в органах ДРАЦСу запису про це, відмова у відновленні цього запису та можливість такого відновлення тільки за рішенням суду про встановлення цього факту. При цьому суддя не може відмовити у відкритті провадження по справі чи закрити таке провадження, якщо органами ДРАЦСу відмовлено у відновленні запису про реєстрацію акту у зв'язку з відсутністю запису у відповідних книгах реєстрації, що збереглися [8];

3) у справах стосовно встановлення батьківства – смерть чоловіка, що не був у шлюбі з матір'ю дитини; здійснення запису про батька дитини у книзі реєстрації народжень за прізвиськом матері;

4) у справах про встановлення факту материнства – смерть жінки, яка вважалась матір'ю дитини; здійснення державної реєстрації народження дитини за рішенням органу опіки та піклування;

Слід зазначити, що на практиці зустрічаються три типові епізоди, коли дані про батька чи матір записуються представниками органів опіки та піклування:

а) коли дитина знайдена або підкинута після народження сторонніми особами, її батьки невідомі та в подальшому вона передана в дитячий заклад;

б) якщо матір дитини після народження відмовилася від останньої в пологовому будинку і віддала її на повне державне утримання (тут інформація про матір записується на підставі документів про народження дитини);

в) якщо матір поступає в лікарню чи пологовий будинок без документа, який посвідчує її особу, і називає або дані знайомої їй людини, або вигадані дані себе, а потім залишає дитину [9, с. 302].

5) у справах про встановлення факту народження в конкретний час – неможливість зареєструвати органом ДРАЦСу факту народження, що може обумовлюватись тими або іншими обставинами, зокрема і соціально-політичною ситуацією у країні [1, с. 162–163]. Так, для прикладу, у справі про встановлення факту народження дитини, що розглядалась Богунським районним судом м. Житомира, неможливість реєстрації органом ДРАЦСу

факту народження зумовлювалась тією обставиною, що дитина була народжена на тимчасово окупованій території України [10].

Отже, в окремому провадженні здійснюється насамперед розв'язання питання про наявність чи відсутність того чи іншого юридичного факту при існуванні для цього спеціальних вимог. Варто додати, що заяви у такого роду справах подаються до суду за правилом виключної територіальної підсудності, себто за місцем проживання заявника [1, с. 71]. Один зі способів захисту права особи є встановлення судом правовідношення. Останнє має місце у випадках, коли певний юридичний факт, який може слугувати підставою виникнення родинних стосунків, не визнає або оскаржує одна із сторін. Для прикладу, може йтися про визнання батьківства або материнства особи щодо певної дитини, про встановлення батьківства або материнства. У цих випадках суд надає законної сили правовідношенню між матір'ю або батьком та дитиною, в результаті чого між цими особами виникають сімейні права та обов'язки [4, с. 85].

Цікавою у цьому зв'язку видається постанова КЦС ВП у справі № 760/5368/15-ц від 5 лютого 2020 року. Так, розглядаючи питання визнання факту батьківства суд, опираючись на ст. 109, 146 та 212 ЦПК, прийшов до висновку, що неодноразове і систематичне ухилення матері дитини від проведення судово-медичної генетичної експертизи через нез'явлення її разом з дитиною до експертної установи для відбирання біологічних матеріалів підтверджує її небажання отримати висновки стосовно походження дитини та, відповідно, і спростувати доводи позивача (себто батька) про його батьківство. Це дає суду можливість визнати факт, який заперечується відповідачем, та підстави встановити походження дитини від позивача, беручи до уваги інтереси дитини.

Отже, суд визнав факт батьківства позивача, тобто встановив правовідношення між ним та дитиною навіть без проведення генетичної експертизи. Своєю позицією суд мотивував також тим фактом, що відповідачкою не було спростовано інформацію, зокрема, про спільне проживання сторін без реєстрації шлюбу, їх спілкування у період вагітності, зустрічі позивача з дочкою, якими він обгрунтовував походження дитини та визнання ним батьківства [11].

Поза тим видається доцільним звернути увагу на те, що хоча й здебільшого особливої складності цього типу справи у судовій практиці не викликають, все ж іноді виникають проблемні ситуації під час встановлення фактів родинних відносин четвертого, п'ятого або шостого ступеня споріднення. Зазвичай такі ситуації трапляються

при встановленні споріднення між особами із метою отримання спадщини. При цьому труднощі можуть з'являтися у разі відсутності документів про народження діда (баби) чи прадіда (прабаби), що унеможливає вивчення сімейних взаємозв'язків між особами [12].

Для розв'язання подібних дилем правники рекомендують, для прикладу, витребувати довідки із архіву про актові записи про народження, а також отримувати витяги з Державного реєстру актів цивільного стану громадян про державну реєстрацію народження. Проте практика свідчить, що в таких довідках та записах нерідко різняться імена та по-батькові діда чи прадіда, які були записані батьками у інших родичів (як-от в одних документах може бути записане ім'я Варвара, а у інших Варка тощо), а також непоодинокі випадки коли не співпадає як ім'я, так і по-батькові. Із метою вирішення окресленої проблеми видається доцільним проведення лінгвістичної експертизи стосовно фіксації розмовних, демінуативних та гіпокористичних варіантів особових імен, які відображають процедуру документування різних діалективних ареалів України та усну розмовну практику з метою ідентифікації особових імен [12].

**Висновки.** Здійснивши огляд процесуальних особливостей судового розгляду справ щодо встановлення фактів родинних стосунків між фізичними особами, які мають значення для охорони їхніх сімейних прав та інтересів, можна підсумувати, що переважною формою судового захисту останніх є позовне провадження, у якому процесуальними особливостями розгляду цієї категорії справ є особливий предмет доказування, необхідність експертиз тощо.

Проте нерідко використовується й інститут окремого провадження, у якому здійснюється перш за все розв'язання питання про наявність або відсутність того чи іншого юридично значимого факту. Істотним видається також те, що встановлення факту родинних відносин в окремому провадженні відбувається виключно за наявності для цього вимог спеціального характеру. До таких належать, зокрема: відсутність спору про право; відсутність іншого законодавчо передбаченого порядку встановлення фактів; відсутність іншої можливості в заявника отримати чи відновити необхідний документ, який посвідчує юридично значущий факт; від фактів, які мають бути встановлені, залежить виникнення, зміна чи припинення того чи іншого права.

Таким чином, в окремому провадженні здійснюється передусім розв'язання питання про наявність чи відсутність того чи іншого юридичного факту при існуванні для цього спеціальних вимог.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Кашперська Т.Ц. Окреме провадження у справах про встановлення фактів, що мають значення для охорони сімейних прав та інтересів : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес ; сімейне право ; міжнародне приватне право» ; Київ : 2015. 194 с.
2. Піддубна В. Прикладний характер юридичних фактів в сімейних правовідносинах. *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія : Право. Ужгород*, 2022. № 69. С. 122–126.
3. Явор О. А. Адаптація сімейного права України до стандартів Європейського правового простору : значення для теорії юридичних фактів. О. А. Явор. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право* 2015. Вип. 34. Т. 1. С. 134–137.
4. Костяшкін І.О. Особливості захисту сімейних прав та інтересів учасників сімейних відносин в окремому провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 7/2021. С. 84–87.
5. Окреме провадження : монографія. В.В. Комаров, Г.О. Світлична, І.В. Удальцова / за ред. В.В. Комарова. Харків : Право, 2011. 312 с.
6. Скіченко А.А. Розгляд судом справ про захист особистих немайнових прав подружжя : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес ; сімейне право ; міжнародне приватне право» ; Івано-Франківськ, 2021. 200 с.
7. Цивільне процесуальне право України : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Бичкова С. С., Бірюков І. А., Бобрик В. І. та ін. ; за заг. ред. С. С. Бичкової. К. : Атіка, 2009. 760 с.
8. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0005700-95>
9. Гузь Л. Є. Судово-практичний коментар до Сімейного кодексу України / Л. Є. Гузь, А. В. Гузь. Х. : Фактор, 2011. 576 с.
10. Рішення Богунського районного суду м. Житомира від 28 серпня 2015 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/49181875>
11. Постанова КЦС ВП від 23.02.2020 року у справі № 760/5368/15-ц URL: [https://protocol.ua/ru/postanova\\_ktss\\_vp\\_vid\\_05\\_02\\_2020\\_roku\\_u\\_spravi\\_760\\_5368\\_15\\_ts/](https://protocol.ua/ru/postanova_ktss_vp_vid_05_02_2020_roku_u_spravi_760_5368_15_ts/)
12. Встановлення факту родинних відносин. Лінгвістична експертиза URL: <https://www.osmark.com.ua/2016/08/29/%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D1%84%D0%B0%D0%BA%D1%82%D1%83-%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D1%81%D0%B8/>